

1951, en door de toekenning van de Gold Medal van de Bibliographical Society, in 1956. Ook buiten de kring van de wetenschap werd haar hulde gebracht. In 1961 werd haar de Orde van Oranje-Nassau verleend, een onderscheiding die door haar hoog werd gewaardeerd. Het jaar daarop ontving zij van haar geboortestad Deventer de Gulden Adelaar. In Deventer had dan ook tevens in wetenschappelijk opzicht 'haar wieg gestaan'. Haar eerste publicaties op boekhistorisch gebied, begonnen in 1911, gingen over Deventer drukkers, daarna over de bibliotheek van het Heer Florenshuis, over die van pastoor Phoconius en over banden in de Athenaeumbibliotheek, en zij culmineerden in 1917 in de *Catalogus van de incunabelen in de Athenaeumbibliotheek te Deventer*, een werk dat door P. Bonaventura Kruitwagen 'voorbeeldig' is genoemd en dat na ruim een halve eeuw incunabelkunde nog steeds een voorbeeld is gebleven. Dr. Kronenberg is trouwens de incunabelkunde altijd trouw gebleven en heeft op dat gebied nog in 1956 de weg naar de toekomst opengelegd door haar *Campbell's Annales de la typographie néerlandaise au xve siècle, contributions to a new edition*, aangevuld in 1964 door *More contributions*.

Historici zullen in en door haar bibliografische publicaties, ook door die welke als tijdschriftartikelen verschenen, steeds zeer veel en kostbaar materiaal vinden. Zij zullen bovendien Dr. Kronenberg in vele bijdragen als historica-vakgenote aantreffen. Hier wordt, althans tot 1961, de weg gewezen door de 'Lijst der geschriften' die toen werd samengesteld door haar vriendin Dr. R. Pennink en is toegevoegd aan Dr. Kronenbergs *Over mensen en boeken*, een keuze uit de opstellen van de schrijfster, haar aangeboden ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag.

W. HELLINGA

IN MEMORIAM PROF. DR. TH. J. G. LOCHER 1900-1970

Een dag na zijn zeventigste verjaardag is Theodor Jakob Gottlieb Locher te Leiden overleden. Met hem is een zeer geziene leermeester en collega heengegaan; tevens is bij zijn emeritaat op 1 september, vier weken voor zijn sterfdatum 29 september, een stukje universiteitsgeschiedenis afgesloten. Op dit merkwaardige feit dient wel even de aandacht te worden gevestigd. Hij is een der laatsten geweest, die 'algemene geschiedenis' – niet meer en niet minder – als zijn leeropdracht heeft gehad. In 1946 als opvolger van Huizinga benoemd, heeft hij zich van zijn zware taak lange tijd alleen gekweten. Na achttien jaren was zijn leeropdracht een taak van vier hoogleraren geworden. Locher zelf heeft daarna zich grotendeels beperkt tot de geschiedenis van Oost-Europa en Midden-Europa, maar zich anderzijds een nieuwe leeropdracht laten welgevallen, die in de wijsbegeerte der geschiedenis, hiermede een taak op zich nemende die opnieuw een ernstig beroep deed op de hem toch al krap toegemeten tijd. Niettemin heeft hij zich op de gebieden, waarop hij tenslotte zijn onderwijs voornamelijk richtte, het meest thuisgevoeld. Zijn 'motivatie' – een begrip, waarover thans waar het de studenten betreft zoveel te doen is – kwam uit zijn onderwijs voort, en omgekeerd bracht zijn belangstelling voor de slavische cultuur en voor de theoretische achtergronden van de geschiedwetenschap hem tot zijn beste colleges en publicaties¹.

1. Thans is een keus hiervan gepubliceerd in de bundel *Geschiedenis van ver en nabij*. Bundel verspreide geschriften van DR. TH. J. G. LOCHER, aangeboden bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden (Universitaire Pers Leiden, 1970).

Zijn gang tot de geschiedenis is een bijzondere geweest. Voor een juist begrip van Locher als historicus is het vermelden hiervan van belang. Hij bezocht de gymnasia in Den Bosch en Leiden en legde in 1918 het β -eindexamen af, waarna hij zich liet inschrijven als student in de wis- en natuurkunde². De keuze was, naar zijn eigen zeggen, vooral bepaald door zijn verwachtingen, voor de wereldbeschouwelijke vraagstukken, die hem sterk bezig hielden, een oplossing te vinden. De ontgoocheling kwam spoedig, en de exacte vakken konden op zichzelf hem niet voldoende boeien. De studie der Indologie, die hij daarop entameerde, noemt hij zelf een noodsprong. Het voordeel van een korte studie, door het Rijk betaald, kwam deze oudste zoon uit een kinderrijk predikantengezin eerst aanlokkelijk voor, maar ook hier vond hij geen bevrediging, zodat hij, na de indologie-studie te hebben voltooid, wederom aan iets anders begon. Dat andere is de studie in de geschiedenis geworden, die hem werd mogelijk gemaakt door een weldoener binnen de familie. Deze laatste keuze zou hem, ook in zijn verdere leven, het meest bevredigen in zijn zoeken 'naar de zin van de totaliteit in deze wereld'. Tot zijn laatste levensdagen toe is hij een zoeker op dit zelf gekozen gebied gebleven.

Van huis uit heeft hij belangstelling voor vragen van wetenschap en wereldbeschouwing meegekregen. Hij scheen ook voorbestemd voor de studie in de theologie, want in zijn familie sprak het generaties lang vanzelf dat de oudste zoon in deze faculteit ging studeren. Zijn ouders hebben nimmer druk op hem uitgeoefend dit voorbeeld te volgen. Hun zoon is van het geloof van zijn ouders ook enigermate vervreemd geraakt. Hun orthodox Christendom, gestempeld door de Lutheraan Dr. H. F. Kohlbrugge, is niet het zijne geworden. Maar nooit heeft hij het gevoel van dankbaarheid verloren, dat zij hem zijn eigen weg lieten gaan, ja wat meer is, hij heeft hun godsdienstige opvoeding en vooral hun voorbeeld, positief gewaardeerd. Daarvan getuigde hij ondubbelzinnig in de afscheidsrede die hij niet heeft kunnen houden. Een deel van de desbetreffende passage moge hier volgen, omdat het de sleutel geeft tot het verstaan van enige wezenlijke trekken van zijn milde persoonlijkheid.

'Als ik ooit een boek zou schrijven over mijn jeugd, dan zou het geen wrevel of ressentiment ademen, maar gewoon dankbaarheid. En dat niet alleen om de genoemde redenen³, ook vanwege het geestelijk goed dat ik heb meegekregen en op mijn wijze verwerkt heb. Hoewel in mijn ouders' ogen de mens een voor God niets waardig schepsel was, . . . , is toch respect voor mensen, voor hoogstaande mensen uiteraard, de erfenis, die ik van huis heb meegekregen. Voor mijn historische vorming is trouwens de eerbied voor geestelijke waarden in het algemeen van groot belang geweest – en zeker ook de afwezigheid van iedere vrome hubris. De vroomheid was zo echt, dat ik mijn leven lang niet heb kunnen aanvaarden, dat godsdienst een opium van het volk of een bovenbouw van klasseverhoudingen is. Dergelijke reducties hebben op mij geen vat kunnen krijgen'.

Men kan misschien nog verder gaan, en aan de invloed van het milieu, waarin hij is opgegroeid, de neiging toeschrijven, het eigen werk gering te achten. Dit gaf in de samenwerking met hem soms onenigheid, – de enige overigens in een volkomen harmonische collaboratie tussen collega's gedurende bijna vijftientig jaar. – Hij deed, als men niet oppaste, alle ondankbare karweitjes zelf en beschouwde dat dan nog als onbelangrijk ook. Men

2. Voor het hier volgende heeft de schrijver veel te danken aan het manuscript van het afscheidscollege, dat Locher, als zijn gezondheid hem geen parten gespeeld had, op 25 september 1970 zou hebben gehouden. Aan Mevrouw F. H. Locher-Hibma komt mijn welgemeende dank toe voor de toestemming gegevens uit dit laatste geschrift van haar man in dit In Memoriam te verwerken.
3. D.w.z. dat zijn ouders hem vrij lieten in studiekeuze, die zich bovendien enige malen wijzigde.

moest hem van zijn beslommeringen afsleuren, hem soms het routinewerk uit handen nemen, om hem vrij te maken voor zijn belangrijke en originele arbeid als geleerde. Dat lukte soms door list, soms door overreding. Achteraf was hij er dankbaar voor, en kon dan zijn werk – waar hij zich rustig een langere tijd aan had kunnen geven – met een zekere voldaanheid ter lezing aanbieden. Altijd heeft hij echter dit eigen werk, zelfs als het hem voldoening schonk, gerelativeerd. De mensbeschouwing, waarbij hij was grootgebracht, bracht dit met zich mede. Zeer vaak getuigde hij in persoonlijke gesprekken van de twijfel aan de waarde van eigen kunnen en werken. Ook hier is een zeer persoonlijke geestelijke spanning nimmer aan zijn medewerkers en studenten opgelegd. Integendeel. Het lijkt wel, of hij die zichzelf zo uitermate, bijna onbarmhartig, kritisch bekeek, al wat hij aan mildheid van oordeel bezat aan anderen ten goede deed komen. Juist door dit laatste was hij een voortreffelijk leermeester, zowel voor de begaafde als voor de minder begaafde studenten. Zeker, studenten, die het wetenschappelijk ver kunnen brengen, komen vaak vanzelf terecht. Lochers goede studenten hebben echter iets meegekregen van de spanningen uit zijn eigen leven, van men zou haast zeggen heilige onvrede, die hen tot uitstekende prestaties bracht. Verscheidenen van hen zijn in Nederland en daarbuiten tot hoge wetenschappelijke functies geroepen – Locher kon daarop terecht trots zijn. Maar meer voldoening gaven hem, zo leek het wel, de probleemgevallen, die het toch tot een redelijk doctoraal examen brachten. Zijn eindeloos geduld, zijn onvoorwaardelijk beschikbaarstellen van tijd en moeite, dwingt groot respect af. De thans vaak als dooddoener gehanteerde afwijzing van ondankbare plichten: 'Geen tijd', zou men uit zijn mond zelden vernemen en, als hij deze twee woorden uitsprak, had hij er waarlijk reden voor.

De leraarstijd was vroeger reeds (tussen 1930 en 1945) een triomf geworden van medemenselijk onderwijs geven. Wie de oud-leerlingen van het Nederlands Lyceum uit de dertiger jaren en de oorlogsjaren 1940-45 spreekt, hoort één roep over deze geliefde leraar.

Het wetenschappelijk oeuvre van deze voortreffelijke leermeester – die in zijn leraarstijd ook de Leidse universiteit diende als docent in de didactiek der geschiedenis – is door deze persoonlijke manier van omgaan met scholieren en studenten niet groot geweest. Natuurlijk speelde ook de omvangrijkheid van zijn leeropdrachten hem parten; eerst moest hij 'algemene geschiedenis' als enige onderwijzen, en toen hier hulp was geboden door nieuwe benoemingen, kreeg hij in 1963 de wijsbegeerte der geschiedenis er als leeropdracht bij. Als men voorts denkt aan zijn gewoonte, het product van zijn geest voortdurend kritisch te wikken en te wegen, dan kan men ook daarin een oorzaak vinden voor de betrekkelijk geringe omvang van zijn wetenschappelijke publicaties. Toch mag hierop, gezien de schitterende staat van dienst als leermeester en inspirator, niet de nadruk vallen. Dat zou trouwens ook onbillijk zijn tegenover het oeuvre dat hij heeft nagelaten. Let men op de kwaliteit, dan valt er veel te loven. De keus uit zijn werken, in de genoemde afscheidsbundel bijeengebracht getuigt ervan. Oost-Europa en theoretisch-historiografische problemen vormen de studiegebieden, waarop hij in zijn publicaties heeft uitgeblonken⁴. Voor dit werk heeft hij in een brede kring van Nederlandse vakgenoten altijd erkenning gevonden, al komt het mij voor, dat de waardering, waarop hij juist krachtens zijn origineel werk recht had, hem in Nederland (niet in bijv. Duitsland en Tsjechoslowakije) wat karig is toegemeten. Hij deelt dit lot met Jan Romein, van wiens opvattingen hij zich in vele opzichten distancieerde. Wat hem met Romein verbond was zowel de belangstelling voor de achtergronden der geschiedbeoefening, de epistemologische vragen, als ook het wereldwijde per-

4. Zie ook de bibliografie van zijn werken, in zijn bundel opgenomen; zij omvat 142 nummers.

spectief van beider geschiedbeeld. In de periode na de Tweede Wereldoorlog heeft in Nederland het 'europacentrische' geschiedbeeld gedomineerd, soms werd het op apologetische wijze geproclameerd tegenover culturele anthropologen en historici, die – zoals Locher – betoogden, dat dit geschiedbeeld moest worden overwonnen. Met deze geesteshouding heeft hij aan zijn onderwijs en aan zijn wetenschapsbeoefening een nieuwe dimensie gegeven. Hierin zal zijn werk ook in de toekomst vruchtbaar blijven⁵.

W. DEN BOER

IN MEMORIAM DR. F. B. M. TANGELDER 1907-1970

Dr. Frans Tangelder, directeur van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, is op 12 april 1970 overleden. Deze tijding heeft allen die hem gekend hebben geschokt, ook al wisten zij dat dit ieder ogenblik kon gebeuren. Dat gold ook voor Tangelder zelf, en hij heeft zich ontzien zoveel als zijn aard toeliet. Maar zijn werklust bleef altijd die van een man in de kracht van zijn leven.

Crisis en tweede wereldoorlog hebben er veel toe bijgedragen dat Tangelder een langzame opgang heeft moeten maken. Hij wist zich echter een positie in het middelbaar onderwijs te veroveren, waarbij Deventer zijn laatste standplaats was. Daar voltooide hij in 1955 de dissertatie waarop hij in 1955 te Nijmegen promoveerde: *Muntheer en muntmeester. Een studie over het Berghse muntprivilege in de tweede helft van de zestiende eeuw*. Zijn latere geschriften lagen ook meestal op het terrein van dit zeer nuttige en door weinigen beoefende specialisme.

De promotie kwam juist op tijd om Tangelder te stempelen tot een gegadigde voor de in 1956 vrijgekomen post van onderdirecteur bij 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Hij trad daar in 1957 in dienst, en werd in 1964 tot directeur benoemd. In die functie heeft hij zeker geen gemakkelijke taak gehad. De kopijstroom begon net weer aan te zwellen, en uitgevers van historische bronnen hebben dikwijls de neiging de factor tijd te verwaarlozen, tot de kopij persklaar is. De directeur moet dan het stootblok vormen tussen de productieplanning ter zetterij en het ongeduld van de bewerkers. Tangelder maakte zich van zulke menselijke en technische problemen niet schouderophalend af, zodat zijn eigen Oostzee-uitgave slechts langzaam voortgang vond, vooral ook omdat Tangelders laatste jaren lagen onder de schaduw van zijn ziekte.

Tangelder is nooit een man geweest die moeilijkheden licht opnam. Ook het kleinste probleem legde hij graag onder de microscoop. Het is voor hem dan ook niet eenvoudig geweest te moeten leven met een kwaal die zijn arbeidsmogelijkheden beperkte. Ongetwijfeld echter vond hij daarbij steun in zijn katholieke geloof, dat hem bewust maakte van zijn afhankelijkheid. Etsi ficus non floret, neque est fructus in vineis, ego tamen laetabor in Deo salvatore meo.

A. TH. VAN DEURSEN

5. Zie voorts B. W. SCHAPER, 'In Memoriam Theo J. G. Locher' in *Acta et Agenda. Informatieblad der Leidse Universiteit*, 8 oktober 1970, en P. DE BUCK, 'In Memoriam Th. J. G. Locher' in *HIC*, het medelingenblad der Leidse Historische Studenten (december 1970).

IN MEMORIAM DR. J. J. WESTENDORP BOERMA 1901-1970

Op 16 september 1970 overleed Dr. J. J. Westendorp Boerma, een man die ondanks een verantwoordelijke en tijdrovende werkkring bij het onderwijs een aantal publicaties heeft verzorgd, die voor de Nederlandse en de koloniale geschiedenis van groot belang zijn geweest. Daarnaast schreef hij enkele werken met een meer populaire inslag, zoals een vaderlandse geschiedenis in twee delen *Twintig Eeuwen*, een bijzonder goed leerboek voor de middelbare scholen en een boekje in de Heemschutserie met historische gegevens over Zierikzee en omstreken. Het is voor de meer zuiver-wetenschappelijke werken, dat we in deze necrologie nog eens de aandacht vragen.

Na een gymnasiale opleiding te Leeuwarden te hebben genoten, studeerde Westendorp Boerma aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. In 1927 voltooide hij zijn proefschrift *Johannes van den Bosch als sociaal hervormer. De Maatschappij van Weldadigheid*. Het was een verrassende aanwinst. In de eerste plaats wierp het nieuw licht op de figuur van Van den Bosch. Deze werd er enerzijds in getekend als een aanhanger van Adam Smith, zij het ook met correctie der hoofdwaarheden. Anderzijds plaatste Boerma hem in de rijen der voorlopers van het socialisme, bij Sismondi, St. Simon, Fourier en Owen. Van den Bosch, de eeuwige cijferaar, de onvermoeide opsteller van omvangrijke memoriën en van talrijke rapporten, bleek tot verrassing van velen een man te zijn met een waarachtige behoefte tot hulp aan de noodlijdende medemens. Later (in 1950) volgde een nadere uitwerking der in het proefschrift gegeven levensbeschrijving: *Een geestdriftig Nederlander, Johannes van den Bosch*.

In de tweede plaats ontpopte Boerma zich bij de tekening van het wel en wee der Maatschappij van Weldadigheid als een uiterst serieus wetenschapsman, met oog voor het kleine en voor het grote. Er was een derde grote verdienste. Boerma tekende Van den Bosch ook als de 'schepper' van het cultuurstelsel. In de twintiger jaren, en ook later nog, bestond er totaal geen communis opinio over de aard en werking ervan. De liberale opvatting, die het stelsel typeerde als een dwangstelsel met vele gebreken, als een stelsel dat in financiële en ethisch opzicht verwerpelijk was, domineerde. Boerma toonde, evenals Van Mansvelt in diens *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij* (1924), een opmerkelijke objectiviteit. Voor hem was het cultuurstelsel een onvermijdelijke tussenfase, een visie, die in later tijd door andere studies – met name door die welke onder leiding van Gerretson te Utrecht gereedkwamen – werd gesteund.

Na de promotie werd Boerma als leraar in geschiedenis, staatsinrichting en staathuishoudkunde verbonden aan de Rijks-H.B.S. te Zierikzee. In 1938 werd hij met het directoraat, in 1946 (als gevolg van een verandering in de schoolstructuur) met het rectoraat bekleed. Hij diende de school tot 1967.

In het aardige gedenkboek: *Honderd jaar blokken, 1869 Zierikzee 1969*, waarin Boerma zelf een interessant overzicht schreef van de Latijnse school aldaar van 1304-1880, leest men welke lotgevallen de school onder Boerma troffen. Verscheidene malen werd de schoolarbeid door evacuatie geheel ontwricht. Desondanks heeft Boerma de kracht, de tijd en de gelegenheid gevonden voor verdere wetenschappelijke arbeid. Van zijn hand verscheen in de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht: *Briefwisseling tussen J. van den Bosch en J. C. Baud* (2 delen, 1956). Vanaf 1958 maakte Boerma deel uit van de examencommissie voor M.O.-geschiedenis.

Ons land verloor in hem een man die uitmuntte door wetenschappelijke nauwgezetheid. Hij was een schrijver van opvallend gedegen, waardevol werk.

R. REINSMa